

OSMANLI'DA HALKLA İLİŞKİLER

Prof.Dr.Metin KAZANCI
Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

ÖZET

Türkiye’de yazılmış halkla ilişkiler kitaplarının hemen hemen tümü halkla ilişkilerin tarihini Amerika Birleşik Devletleri’ndeki halkla ilişkiler uygulamalarının tarihi olarak alırlar. Ülkemizle ilgili tüm yazılanlar bir iki cümledir: “Kanuni halkı çok severdi, Fatih halkla sık sık bir araya gelirdi. II. Mahmut iyi bir halkla ilişkiler uzmanı idi ” gibi. Oysa durum Osmanlı’da çok farklıdır. Bugünkü anlamda halkla ilişkiler yoktur ama Osmanlı’nın kendine özgü halkla ilişkileri vardı. Biz bu yazıda bu konulara olabildiğince açıklık getirmeye çalışacağız. İlk defa kağıda dökülen Osmanlı’nın halkla ilişkileri kuşkusuz daha geniş ve ayrıntılı incelemelere gereksinme göstermektedir. Sınırlı Osmanlıca bilğimle ama konuyu biraz da yayarak, bu başlangıcı ben yapıyorum. Ama bu önemli konu, yetiyecek iletişim tarihçileri tarafından ayrıntılı olarak incelenmeyi beklemektedir.

ABSTRACT

Bir ülkede halkla ilişkilerin uygulanma ve anlayışının iki temel ölçütü vardır. Bunlardan ilki ve kuşkusuz çok önemlisi siyasal sistemin; halkı, yönetileni, vatandaşı, tebaa’yı nasıl gördüğüdür. Devlet-halk etkileşimin fonksiyonu yani temel değişkeni siyasal sistemin ta kendisidir: Çünkü bundan sonradır ki devlet siyasal sisteminin isteği ve izni doğrultusunda kendisini halkın etkisine açacak ya da açmayacaktır. Sözelimi krallık sisteminde kralın dediği kanundur. Devleti , yapı ve işleyişiyle kral temsil eder ve yaşatır. XIV. Louis’nin “État c’est moi-Devlet benim”sözü tam anlamıyla bu siyasal saptamayı, bu gerçeği yansıtmaktadır. İkinci nokta ise halkın siyasal iktidara yaklaşımı onu nasıl görüp yorumladığıdır. Siyasal iktidarın ne için var olduğu, ana görevinin ne olduğu ve bu iktidar karşısında kendi konumu ikinci noktanın temel parçalarıdır. Bu siyasal girişe bağlı olarak denebilir ki halkla ilişkiler uygulamasının özgün sorunlarını açıklayabilmek için her şeyden önce iki konunun açıklığa kavuşturulması gerekir. Yani halkın yönetimden beklentileri açıklanmalı. Yönetimin bu beklentilere karşılık verebilme gücünü ortaya koyan kurulum ve çalışma biçimi ortaya konulmalıdır. Ve yine bu iki noktaya açıklık getirildiği ölçüde ülkemizde halkla ilişkilerin hangi koşullarda nasıl uygulandığını, halkın yönetime karşı tutumunun ne olduğunu anlamak mümkün olacaktır. Bu temel sorulara cevap vermek için başka bilim alanlarına yollama yapmak ve özellikle de toplumsal yapımızın belirgin özelliklerini açıklamak gerekecektir.Belirli bir dönemde son bulan siyasal rejimler etkilerini gelen sisteme aktarır ve bir süre onların bünyesinde kurum ve alışkanlıklarıyla yaşarlar. Cumhuriyetin halkla ilişkileri için Osmanlı’yı temel özellikleriyle bilmek gerektiği kuşkusuzdur. Belirli ölçüde reddetsek de hem tarih açısından hem de sosyolojik olarak mirascısı olduğumuz Osmanlı’yı halkla ilişkiler konusunda incelemek bugünkü halkla ilişkiler sorunlarımızı anlamada bize çok yardımcı olacaktır.

Bu yazıda Osmanlı’da halkla ilişkiler olarak yorumlanabilecek uygulamaların neler olduğu konusunda görüşlerimizi açıklayacak ve bol bol örnek vererek sistemi okuyucunun

daha iyi anlamasını sağlamaya çalışacağız. Belirtelim ki Osmanlı'da halkla ilişkiler konusu halkla ilişkiler yazınında ilk kez incelemeye alınıyor. Bu konuda yazılmış, çizilmiş hatta düşünülmüş şeyler çok az, hatta yok. Eksik de olsa bir başlangıcı yapmanın akademik hazzını yaşıyorum. Ama çok daha önemlisi bu alan genç halkla ilişkiler uzmanlarının ayrıntılı araştırmalarını bekliyor.

a. Genel Özellikleri

Tıpkı çağdaşı ülkelerde olduğu gibi Osmanlı'da da planlı bir halkla ilişkiler uygulaması yoktu. Bu dönemin siyasi yapısı ve yönetim-halk ilişkisi kendiliğinden yürüyen ve tümüyle siyasi otoritenin isteğine kalmış neredeyse tek taraflı bir uygulama niteliğinde idi. Siyasi iktidarın yani halife-sultanın Allah adına davrandığı savı ve bunun halk tarafından benimsenmesiyle, halkın kural koyma yetkisi elinden alınmış olmaktadır. Bırakın kural koymayı, halkın basit isteklerde bulunması bile bundan böyle olanaklı değildir. Halife-sultan adı üstünde, dinsel kurallara uymak zorunda olmasına karşın dünyevi sorumluluğu bulunmayan, kimseye hesap verme durumunda olmayan bir otorite idi. Çünkü o bütün eleştirilerin ve yanlışlıkların dışında tutulmakta idi. Padişahın tek sorumluluğu tanrıya karşı olup, o da bu dünya ile ilgili değildi. Ancak halka karşı güzel, eşit ve hakkaniyetli davranmak gerekli idi. Dini hukuka göre yani şeriata göre davranmak temel ilkeydi.¹ Devletin gücünü bu ilkeye göre yönlendirmek ve kamusal eylem ve işlemleri bu ilkelere göre yürütmek önemli bir dini görev ve zorunluluk olmuştur. Kuran'ın Nisa Suresinde "Allah size insanlara hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder" hükmü bulunmaktadır. Kuran ile konulmuş bu ve benzeri yönetsel kurallar padişahı bağlayan genel dini emirler ve hükümlerdir.² Bu aşama, Osmanlı'nın yönetilen ile olan ilişkisinde birinci önemli duraktır. Ayrıca bu genel kuralın ayrıntılandırılması ve uygulama kurallarını koyma yetkisi sultana bırakılmıştır. Yani ana ilkedeki ayrıntıya inilmesi sırasında gerekli kurallar padişah iradesi ile doldurulmakta idi. Buna "Sultani Hukuk" deniyordu.³ Sultani hukuka en güzel örnek, adaletnamelerdir. **Adaletnameler** padişah tarafından yayınlanan, yöneticilerin halka adil ve eşit davranmalarını buyuran, olayları kurallarla ilişkilendiren padişah iradeleridir.⁴ Bunu yerine getirirken padişah ne bir etkiye maruzdur ne de bir halk baskısına. Ortada yalnızca bir dilekçe ya da saygı dolu bir reaya dileği vardır. Hepsi o kadar. Adaletnamelerin halka duyurulması şarttır ve bu görev asıl olarak kadınlara verilmiştir. Konuyu halka duyurmada sistemin çok duyarlı ve titiz davrandığı, herkesin duyması için çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Adaletnamelerde zaman zaman şeyhülislamın da onayı bulunurdu.⁵ Zaten Padişahı bağlayan en önemli dünyevi önlem şeyhülislamlık kurumu idi. Onun da etkisi kişiden kişiye değişiyordu. Birazdan Şikayet Defterleri konusunu işlerken göreceğimiz gibi, merkezi bürokrasiye kimi kişi ve kurumları halkın şikayet etmesi olası ise de Osmanlı'nın halkı ile ilişkisi tek yönlü, asimetrik bir ilişki idi. Osmanlı'da devlet-halk ilişkisi yöneten ağırlıklıdır. Yani Osmanlı modeli tüm öteki monarşik modeller gibi devlet daha doğrusu padişah merkezlidir. Bu da, not edilmesi gereken ikinci önemli noktadır.

Halkın sorunları, kuruluşun ilk yıllarında, bizzat beyle halkın yüz yüze ilişkisi ile çözülebiliyordu. Osmanlı'nın ilk yıllarında özellikle Osman (1299-1326) ve Orhan (1326-1360) döneminde halkın bu hanlarla yüz yüze gelerek istek ve dilekte bulunması, şikayetlerini bildirmesi doğal ve geleneklerin izin verdiği bir uygulama idi. İlk dönemlerde Osmanlı beylerinin son derece sade ve gösterişsiz bir yaşamları vardı. Bir başka deyişle bir ölçüde halk ile beyin yaşamı ve sorunları arasında pek büyük fark yoktu. Bey, halktan mal mülk, yaşam biçimi ve en önemlisi saygınlık açısından farklılaşmamış idi. Örneğin hem Osman'ın hem Orhan'ın mal varlıkları birkaç koyun ve birkaç kap kaktan ibaretti. Bunlara, malını mülkünü sağa sola ve yabancı devlet adamlarına armağan olarak gönderen, doğru dürüst mal varlığı olmayan I.Muratı da (1360-1389)

¹ Halil İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, YKY, İstanbul, 2003, s.77vd.

² Bernard LEWIS, **Ortadoğu**, (Çev.S.Kölay) 2.Bası, Arkadaş Yay., İstanbul, 2005, s.140.

³ Halil İNALCIK, **a. g. e.**, s.79.

⁴ Halil İNALCIK, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yay., İstanbul, 2000, s.75.

⁵ **a.k.**, s.70

eklemek yanlış olmayacaktır.⁶ Ancak ne var ki, okuma yazma bilmeyen Osmanlı'nın bu ilk üç padişahından sonra durum değişir. Yıldırım Bayezit'le (1389-1402) birlikte halktan farklı, biraz da halktan uzak yaşama biçiminin başladığını görmekteyiz.⁷ İstanbul'un alınışıyla birlikte ise durumun tümüyle değiştiğini, yönetimin halka karşı tutumunda önemli yenilik ve değişiklikler olduğunu bilmekteyiz. Fatih'le birlikte artık imparatorluk dönemi başlıyordu. Bir kere Fatih Sultan Mehmet artık sokaklarda dolaşabilecek zamana sahip biri değildi.⁸ Ayrıca sultanın güvenliği ön plana çıkmıştı. Fatih'in seveni kadar sevmeyenin de olması artık çok doğaldır. Dolayısıyla sultanın güvenliğiyle ilgili özel önlemler gerekmektedir. Bu amaçla oluşturulan koruma birimleri ve kurumlar, padişahın halkla ilişkisinde önemli bir başka engeldir. Bundan böyle bu koruma ve korunma anlayışı, halkla ilişkiye önemli sınırlamalar getirdiği gibi yönetimin en tepe noktasında bulunan karar alıcısının yani padişahın bilgi belleğinin genişlemesine de engel olan önemli bir etmendir. İşte Fatih'in aldığı ya da almak zorunda kaldığı alanımızla ilgili birkaç önemli karar ve uygulama :

İstanbul'un alınışından sonra Fatih Sultan Mehmet (1444-1481) yaptığı düzenlemelerle, aldığı kararlarla bazı uygulamaları yasaklamıştır. O güne değin herkese açık olan, özellikle halka açık olması nedeniyle de ilginç bir halkla ilişkiler örneği oluşturan, divan toplantılarıyla ilgili bazı sınırlamalar, bazı yasaklar getirilmiştir. Örneğin bir Türkmen toplantı sırasında divan odasına kadar girip elinde bir dilekçe ile "Devletli hünkar hanginizdir ?" diye sorar. Fatih, kendisinin o sırada divanda bulunan yöneticilerle karıştırılmış olmasından son derece rahatsız olmuştur. Bu sözlerden çok hiddetlenmiş ve aynı zamanda üzülmüştür. Sonuçta divanda vezirlerle toplanmayı ve bu toplantıları halka açmayı, toplantılara halkı davet etmeyi yasaklar. Bundan böyle divan padişahsız toplanacak ancak halk gerektiğinde yine divana başvurabilecektir ve toplantılara sadrazam başkanlık edecektir. Fatih Sultan Mehmet bundan sonra bu toplantıları bir süre kafes arkasından izlemiş daha sonra da boşvermeye başlamıştır.⁹ Ünlü bir tarihçinin yorumuna göre "Bundan sonra halkla temas azalmış hatta yok olmuştur. Vatandaş ile devlet arasındaki perde giderek kalınlaşmıştır."¹⁰ Ayrıca günümüzde önemli bir halkla ilişkiler yöntemi olan ve oldukça yaygın olduğunu bildiğimiz "eş, dost, akraba ya da yönetici çevre ile birlikte yemek yeme" usulü Fatih Sultan Mehmet tarafından yasaklanmıştır. Oysa bir çok ülkede birlikte yemek yeme sırasında devlet sorunları konuşulup tartışıldığı gibi halkın sorunlarına da değinilip bunlara çözüm aranıyordu. Kısacası bu yemekler, halkın değişik türdeki sorunlarının hatırlanması, görüşülmesi ve onlara çözüm bulunabilmesi için iyi birer fırsattı. Fatih kanunnamesinin bir maddesinde "İrade-i mahsusam zatı şahanemle birlikte hiç kimsenin taam etmemesidir. Eski usulü kaldırıyorum." hükmü bulunmaktadır. Bu emirle Fatih bundan böyle kendisiyle birlikte yemek yenmesini yasaklamaktadır.¹¹ Bu yasak Osmanlı'nın son dönemlerine kadar sürmüş, padişahlar yemeklerini tek başlarına yemişlerdir. Kaynağı ve yaratıcısı kim olursa olsun bu uygulama, bir açıdan padişahın yalnızlığa itilmesinin ilk işareti, ilk belirtisidir.

Sistemin ikinci yanını oluşturan halk (tebaa) açısından durum çok daha farklıdır. İstanbul'un alınışından sonra kendilerine iş sahası açılacağını ve saygınlık görececeklerini sanan Türkmenler Anadolu'dan akın akın ve iş, güç sahibi olmak hevesiyle, büyük bir heyecan içinde İstanbul'a gelirler. Gelirler ama, ne yazık ki hevesleri kursaklarında kalır. Çünkü Fatih Sultan Mehmet, önceleri İstanbul'a yerleşmeleri için davet ettiği bu insanları, bırakın devletin üst düzey görevlerini, orta düzey görevlerde bile kullanmayı düşünmez ve gelen istekleri, toplu önerileri geri çevirmeye başlar. Fatih Orta Asya'dan beri var olduğunu bildiği köklerine, yani Kayı'ya bundan böyle ilgi duymaz, onlarla her

⁶ Mustafa NURİ PAŞA, *Netayic ül Vukuat I-II*, TTK, Ankara, 1992, s.20.

⁷ HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi 1*, Çev. M. Ata, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s.110; Michel de MONTAIGNE, *Denemeler*, (Çev. S.Eyüboğlu) Cem Yay. İstanbul, 1982, s.223.

⁸ Godfrey GOOWİN, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, Sabah Yay., İstanbul, 1998, s. 27.

⁹ HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi 2*, Çev. M. Ata, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s.184; Mustafa NURİ PAŞA, *a. g. e.*, s. 65.

¹⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi I*, TTK, Ankara, 2003, s. 499.

¹¹ Yaşar YÜCEL-Ali SEVİM, *Türkiye Tarihi 2*, TTK, Ankara, 1990, s.193

türlü bağıntıyı yavaş yavaş kesmeye başlar. Önemle belirtmek gerekir ki, İstanbul fatihi Anadolu insanına yani Türklere sırt çevirmişti, artık Batıya dönüktü.¹² Yönünü Balkan'lara doğru, İtalya'ya doğru çevirmişti. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra başta Kapadokya, Pontus bölgesi olmak üzere Sırbistan, Mora ve Karaman'dan İstanbul'a ahali göçürür. İstanbul'a göçürülen bu insanlardan yalnızca Karamanlılar Türk'tür. O da bir kısmı. Çoğunluk Karamanlıdır ancak bunlar aslen Rum ve Ermenidir. Karaman'dan gelen Türklerin önemli bir bölümü umduklarını bulamadıklarından bir süre sonra, onlar da geri döner. Ayrıca İstanbul, Selanik'le birlikte bir süre sonra yoğun bir Yahudi göçü almaya başlar.¹³ Devletin en basit ve kolay görevleri bile devşirmelere ve gayrimüslimlere emanet edilir. Sistemin işçi gereksinmesi de Türkler dışından karşılanmaktadır. Hatta Fatih'in vezir-i azamı olan Rum Mehmet Paşa, İstanbul'a gelen Türklerden ağır vergiler alarak İstanbul'un Türkleşmesini önler.¹⁴ Bu politika, yine Rum asıllı iki vezir-i azam İshak ve Mahmut paşalar zamanında da devam eder. Fatih bu durumu adeta seyreder. Bütün bu gelişmelerden Fatih'in haberdar olmadığını söylemek pek olası değildir. Bu ve benzeri olaylar Anadolu'dan gelen Türkleri çok üzer ve sarsar. **Anlaşıldığı kadarıyla Fatih İstanbul'u Türkleştirmek için bu kenti önce Türklerden temizlemeye, kurtarmaya yönelmiştir.** Bir yazarın çok yerinde belirttiği gibi, fetihle birlikte Bizanslılar mağlup olmuş fakat mağdur olmamışlardır.¹⁵ Yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Anadolu Türkünün kötü talihi bu dönemlerde başlamıştır. Anadolu insanının devletiyle didişmesinin, halkla ilişkiler açısından son derece kötü diyebileceğimiz gelişmelerin başlangıç tarihi bu dönemlerdir. Kişi adları bile değişmeye başlar. Türkmen ve Orta Asya kökenli olup Kayı boyunun sürekli kullandığı örneğin aktimur, esibey, sarubati, kutalmış, balabancık, karaçebeş, ertuğrul, yörgüç, samsa, akçakoca, konuralp, turgutalp, alpaslan gibi isimlerin yerini, abdülhamit, abdülmecit, şerafettin, daha sonraları da vahdettin gibi isimler almaya başlar. Osmanlılar çocuklarına, şehzadelerine ; Türkmen atalarını Orta Türkistan'da İslamlaştırmak amacıyla öldüren Arap komutanlarının adlarını vermekten çekinmemişlerdir. Aslında Türk tarihinin hiç bilinmeyen bir yanı olan Türklerin Müslümanlaşması M.S 700'lerden başlayarak çok uzun süren ve bir çok savaştan sonra gerçekleşmiştir. Bu olaylarda yüzbinlerce Türk öldürülmüştür. Türklerin devletle ilişkilerinde dolayısıyla halkla ilişkiler uygulamasında önemli bir nirengi noktası olan Müslümanlık, bir çok Türk geleneğini etkileyip değiştirdiği gibi, halk ile yönetimi kalın çizgilerle birbirinden ayırmıştır.¹⁶ Devlete saygı ve itaat, tanrı korkusu üzerine oturtulmuş, ona endekslenmiştir. İslam, cami kurumu ile önemli bir halkla ilişkiler alanı yaratmıştır. Yine cami ile birlikte siyasal iktidarın eline önemli bir ideolojik araç geçmiştir. Kimi devletlerin bunu çok iyi kullandığını bilmekteyiz. Cami ibadet yanında önemli bir duyuru merkezi, dertleşme ve bilgi değiş tokuş mekanıdır. Bir çok örnek bize kanıtlamaktadır ki cami avlusu etkili bir halkla ilişkiler ortamıdır.

Bu arada ev düzeni, yemek yeme biçimi değişir. Yemekler değişir. Türkmenlerin aksine Osmanlı'da mutfak öne çıkar. İstanbul çağlar boyunca Anadolu'nun yemek yemeyi bilmediğini sık sık dile getirir. Çeşitli törenlerde usuller değişir. Yukarıda belirttiğimiz değişikliklerin önemli bir bölümü Bizans'tan gelin olarak alınan kızlar aracılığıyla olur. Sözelimi zeytinyağlı yemekler başta olmak üzere çeşitli yemekler

¹² Doğan AVCIOĞLU, **Türklerin Tarihi**, C. V, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 2268; Alphonse de LAMARTINE, **Aşiretten Devlete Osmanlı Tarihi 1**, Çev.R.Uzmen, Bilge Yay, İstanbul, 2005, s.353. R.Uzmen, Bilge Yay, İstanbul, 2005, s.

¹³ HAMMER, **Büyük Osmanlı Tarihi 2**, Çev. M. Ata, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 134. ; İlber ORTAYLI, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, Timaş, İstanbul, 2006, s.13.

¹⁴ Necdet SEVİNÇ, **Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü**, Bir Harf Yay, İstanbul, 2005, s. 297.

¹⁵ A.Hamit ONGUNSU, "Beşyüzcü Fetih Yılı Münasebetiyle Bazı Düşünceler" **İ.Ü.Ed. Fak.Dergisi**, C. IV, S.7, 1952, s. 9'dan aktaran Çetin YETKİN, **Türk Direniş ve Devrimleri I**, Otopsi Yay, İstanbul, 2003, s.176.

¹⁶ Türklerin Müslüman olmalarıyla ilgili olarak açıklamalar ve görüşler için bakınız : Doğan AVCIOĞLU, **Türklerin Tarihi**, C.III, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982 ; Erdoğan AYDIN, **Nasıl Müslüman Olduk**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006; V.V.BARTHOLD, **Türkistan**, Çev. H.Dursun, TTK, Ankara, 1990, s.200; Ebu Cafer TABERİ, **Chronique de Taberi Abu Ali Mohammad Balami**, Çev. Zotenberg, Gunod, Paris, 1867; Léon CAHUN, **Introduction à l'Histoire de l'Asie : Turcs et Mongols des Origines à 1405**, Armand Colin, Paris, 1896.

Osmanlı mutfağına girer. Değişikliklerin bir kısmı da İstanbul'un alınışından sonra kurumsal olarak ortaya çıkar. Rumla, Ermeniyle, Museviyle yanyana yaşamak çok şeyi etkilemiştir. Aslında sık sık kullandığımız "İstanbul Beyefendisi" terimi Türk olmakla birlikte Rum, Ermeni hatta Musevi kültüründen etkilenmiş hatta onu özümsemiş, insan ilişkilerinde kibarlığı ön plana çıkarmış kentli kişiliği anlatmaktadır ve tümüyle köylülere karşı olmasa bile Anadolu'yu karşı, onu küçültmek için kullanılan bir terimdir. Bütün bunların doğal sonucu olarak da devletin halkına bakışı da değişir. Orta Asya geleneğindeki eşitlik ya da birlikteliğin yerini derin çizgilerle birbirinden ayrılan saray - halk ayrımı alır. Bu halkla ilişkiler açısından dikkate alınması gereken bir başka noktadır. Türkmenin bilmediği top, bir savaş teknolojisi olarak atın önüne geçer. Müthiş bir ateş gücüne ulaşan Osmanlı ordusunun önünde kimse duramaz. Dolayısıyla bu yöneten - yönetilen ilişkisi başta Anadolu olmak üzere tüm Balkanları, Orta Doğu, Kuzey Afrika gibi birbirinden çok uzak ve farklı yerlerin ortaklaşa yönetim özelliği olur. Osmanlı'nın, Günhan kolunun, Kayı boyundan geldiğinin tek kanıtı olan ve Sultan Murat'ın bastırıldığı paranın altındaki özel işaret bile Fatih zamanında paradan silinir. Bu işaret ' v ' biçiminde olup Kayı'nın işaretidir. Orta Asya'dan beri çeşitli gereçlerde, silahlarda, ev eşyalarında bir simge olarak kullanıla gelmektedir. Bu gelenek de İstanbul'un fethedilmesi ile birlikte uygulanmaz olur, son bulur.¹⁷

Yine İstanbul'un alınması ile birlikte Osmanlı'nın siyasal ve yönetsel sisteminde son derece önemli gelişmeler ve değişiklikler olur. Fatih döneminden itibaren Türk toplumunun gazilik, cihad, Müslümanlık ve beylik ruhu yerine, her çeşit din ve milliyeti bir araya getiren imparatorluk ruhu geçince Anadolu'dan türeyen çiftbozanları (işsiz insan) iş alanlarına doğru götüren kanallar tıkanmaya başlar. Osmanlı'nın var olan iş yerlerine Rum, Bulgar, Arnavut, Kafkasyalı, Romen hatta Macar gibi değişik uluslardan insanlar çalışmak amacıyla akın eder.¹⁸ Anadolu insanı işsiz ve güçsüz kalır. İstemedikleri ve beklemedikleri bu gelişmelerden sonra büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Türkmenler gerisingeri Anadolu'ya dönerler. Gerçi bir kısmı, yeni fethedilen yerlere yerleştirilseler de, sözgelimi başta Karaman ve Konya olmak üzere bir çok bölgeden İstanbul'a fakat özellikle Balkanlara ve Ege adalarına ahali kaydırılmış olmasına karşın Anadolu'da çoğunluğu saran küskünlük, bir süre sonra kızgınlığa dönüşür. Fatih'e çocukluğundan beri çok emeği geçmiş hocası, aynı zamanda sekiz yıl seyhülislamlık yapmış Molla Gürani başta olmak üzere Akşemsettin, Molla Hayrettin, Molla Ayas daha bir çok dönem bilgini, aydını ; olup bitene üzülererek İstanbul'u terkederler.¹⁹ Fatih döneminin sonlarına doğru İstanbul'da yerleşik halkın üçte ikisi gayrimüslim halktan oluşmaktadır. İstanbul popülasyon itibarıyla tam bir kosmopolit görünüme sahiptir.²⁰

Osmanlı devletinde beylerin hükümdarlar üzerindeki hüküm ve nüfuzu Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethine kadar devam etmiştir. Fatih, Çandarlı Halil başta olmak üzere (Çandar ya da Cendere, Nallıhan'ın bir köyüdür) öteki bazı yöneticilerin yeteneksiz çıkmaları, eğitimlerindeki eksiklik ve özellikle Bizans'tan rüşvet almaları sonucu bunlarla çalışmayı durdurmuştur. Ama bu görünürdeki gerekçedir. Asıl gerekçe değişik nedenlerle de olsa Fatih Sultan Mehmet'in Anadolu Türklüğüne sırt çevirmesidir. Türkmenlerin yani Anadolu Türkünün önünü kapatan bu talihsiz gelişmeler ne var ki sonuçları açısından da üzücü ve incitcidir. Türkmenlerin yerine devşirmeler bürokratik görevlere gelmeye başlar. Yani Fatih, Bizans aristokrasisini taklit ederek, Türk aristokrasisi yerine devşirme sistemini yerleştirmeye başlamıştır. Artık bundan sonra saltanat usulünü kuran İstanbul fatihi, bu gelişmelerden kuvvetlenmiş olarak çıkar ve devletin bütün işlerini kendi üzerine alır, uygun gördüklerini de devşirmelere bırakır.²¹ Dolayısıyla bu gelişmeler Anadolu'da, İstanbul'a ve Osmanlı'ya küs, kimi kez de kin dolu, geniş bir kitle yaratır. Başta Karaman olmak üzere Orta Anadolu'nun çok zor denetim altına

¹⁷ Çetin ALTAN, **Tarihin Saklanan Yüzü**, İnkılap Yay., İstanbul, 2002, s.148.

¹⁸ Mustafa AKDAĞ, **Türk Halkının Dirlik Ve Düzenlik Kavgası**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s.97.

¹⁹ Halil İNALCIK, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmet" **Doğu Batı**, Doğu Batı Ed, İstanbul, 2005. s.160. İncalcık'a göre, İstanbul'un alınmasından sonra Fatih, fethin dinsel simgesi Akşemsettin'in daha fazla öne çıkmasına izin vermemiş, Akşemsettin de bunun üzerine İstanbul'u terk edip memleketi Göynük'te inzivaya çekilmiş ve orada ölmüştür.

²⁰ Çetin YETKİN, **a. g. e.**, s. 183.

²¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, TTK, Ankara, 1984. s.44 .

alınabilmesi, Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'da çok zorlanması, güçlüklerle karşılaşması; bölge halkının iki de bir başkaldırması nedensiz değildir. Bu olayları yalnızca alevi-suni ayrımıyla açıklamak da yetersiz kalır. 1481'de Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan Osmanlı tarafından denetim altına alınmış olmasına karşın Adana, Malatya, Diyarbakır hala Osmanlı'nın değildir. Osmanlı bu bölgelerde çok zorlanmaktadır. Bölge halkının Osmanlı'ya güveni yoktur. Fatih Sultan Mehmet ile başlayan bu tatsız olaylar daha sonra yıllarca sürecek halk-devlet ilişkilerindeki aksaklık ve yanlışlıkların temel taşı oluşturur. Yine bu olaylar ve onu izleyen, tamamlayan gelişmeler nedeniyle ki Osmanlı'nın, basit de olsa, halkla ilişkileri güzel sıfatlarla anılmaz.

Burada önemle belirtmek gerekir ki İstanbul'a Müslüman olmayan nüfusun yerleştirilmesi ile ilgili çalışmalara yalnızca Fatih Sultan Mehmet zamanında rastlanmaz. Yoğunluğu az olmakla birlikte Yavuz Sultan Selim zamanında Kafkasya'dan, Şam'dan Hıristiyanlar, Fatih ve Kanuni döneminde Sırlar, II. Bayezit döneminde Moldovyalılar, Bulgarlar İstanbul'un çeşitli yerlerine yerleştirilmişlerdir. İstanbul'un nerdeyse her semtinin farklı dili, farklı dini ve farklı gelenekleri vardır.²² İstanbul kapılarını Rumlara, Ermenilere Musevilere açmış, ama bir çok ulusa karşı gösterilen hoşgörü Türklerden esirgenmiştir.²³

İşte bütün bu gelişmelerle Anadolu'da yüzyıllarca sürecek ayaklanmaların tohumu böylece atılmış olur. İş bununla da kalmaz. İstanbul'a alınmamanın, İstanbul'dan kovulmanın, ihmal edilmenin, bir yana itilmenin yanında; bir süre sonra celali, isyancı, yörük, alevi gibi gerekçelerle özbeöz Türk olan Anadolu insanları devşirmeler tarafından yine Anadolu'da katledilmeye başlar. Kendisi bir Hırvat devşirmesi olan Kuyucu Murat Paşanın Anadolu'da 20.000 insan öldürdüğü bilinmektedir. Arnavut asıllı Köprülü Mehmet Paşa'da az adam öldürmez. Bunlara Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve IV. Murat'ı (1623-1640) da eklemek gerekir.

İstanbul, Anadolu halkına karşı hiçbir zaman misafirperver davranmamıştır. Bu her zaman böyle olmuş ve kanımca İstanbul, Türkler tarafından asıl olarak 1950'lerden sonra zapt edilmiş, bu ahali İstanbul'un birçok yerinde kendilerine özgü mahalleler kurmuş, kimsenin itibar etmediği işlere, mesleklere yönelmişlerdir. Bugün İstanbul'un beşte üçü bu insanlardan oluşur. Kurtuluş Savaşı ile birlikte Türkiye'nin mukadderatının İstanbul'a bırakılmayacağı ilkesi benimsenmiş daha sonra da Cumhuriyetle birlikte bunun gerekleri yavaş yavaş yerine getirilmiştir. Yani Anadolu İstanbul' dan intikam alma fırsatını ancak Cumhuriyetle birlikte yakalayabilmiştir.

b. Değişik Dönemlerden Halkla İlişkiler Örnekleri

Cihan padişahı olarak adlandırılmasına karşılık Kanuni Sultan Süleyman dönemi (1520-1566), özellikle son dönemleri Osmanlı için tehlike çanlarının çalmaya başladığı dönemdir. Seferlerin çok uzaklara yapılmak zorunda olması, dolayısıyla maliyetin büyüklüğü sistemi zaafa uğratmaya başlamıştır. Ganimet masrafı karşılamaz olmuştur. Ayrıca doğuya yapılan tüm seferler özellikle İran seferi parasal açıdan devlete büyük bir külfet yüklemiş ancak karşılığında doğru dürüst bir şey alınmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya yönelmesinin en önemli nedeni, Balkanlar'a sonra da Avrupa'ya yapılan seferlerin savaş giderlerini rahatça karşılaması, sefer masraflarının fazlasıyla çıkarılmasıdır. Bu durumdan kuşkusuz önce yeniçeriler, timarlı sipahiler yani savaşan kesim hoşnut olmaktadır. Buralardan büyük ganimetlerle dönüldüğü ve yöre halkının her seferde kolayca vergiye bağlandığı bilinmektedir. Oysa Doğu'da durum böyle değildir. Sözelimi 1553 yılında yapılan Nahçıvan ve İran seferi siyasal olarak bir yarar sağlamadığı gibi düşmanın ardında talan edilecek hiçbir şey bırakmadan çölden farksız olan İran bozkırlarına çekilmesi nedeniyle, ekonomik açıdan da tam bir fiyasko olmuştur.²⁴ Ne var ki zamanla Batı'ya yapılan seferler de çekiciliğini yitirmiştir. Uzaklık

²² Robert MANTRAN, *Istanbul Dans La Seconde Moitié du XVII' ème Siècle*, Librairie Adrien Maison Neuve, Paris, 1962, s. 44 vd.

²³ Çetin YETKİN, *a.g.e.*, s.407

²⁴ İsmail SEZGİN, *Devletlü Eşkiyalar*, Kaknüs, İstanbul, 2005, s.14.

dolayısıyla batı bölgelerine yapılan sefer sürelerinin uzunluğu maliyeti önemli ölçüde arttırmış, bu durum ister istemez sistemi bir çok yönden sarsmaya başlamıştır.

Savaş yerlerinin çok uzakta kalması, sınırların çok ötelere dayanması aylarca yollarda kalmayı ve çok uzaklara gitmeyi gerektiriyordu. Bu durum ayrıca başka önemli sonuçlara da yol açtı: Seferler çok masraflı olduğundan tımarlı iflasa sürükleniyordu. Kapıkulu gittikleri yerlere yerleşmiş olduklarından, yani çift ve çubuk sahibi oldukları için savaş, onlara da zor gelmeye başlamıştı. Meydan savaşları yanında gerilla ve yıpratma teknikli savaşların yaygınlaşması işleri büsbütün zora soktu. Özellikle Doğu'da, İran sınırında buna benzer bir durum yaşanmakta idi. Anlaşılacağı gibi, eskiye göre sefere katılma çok zahmetli ve tehlikeli idi.²⁵ Üstelik Anadolu'da köylünün durumunun bozulması nedeniyle yaygınlaşmaya başlayan Celali isyanları (Yavuz Sultan Selim zamanında devlete karşı ayaklanan Yozgatlı Celal ismine atfen bundan böyle Anadolu ayaklanmaları Celali İsyancılar olarak anılır oldu) devleti uğraştırmaya ve üzmeğe başladı. Bu gelişmeler devlet-halk ilişkilerinde önemli aksaklıklar ve bozukluklar olduğunun açık habercisidir. Bu iki farklı dünya arasında önemli sorunlar bulunmaktadır. Kanuni döneminden başlayarak Osmanlı yönetimini ciddi biçimde uğraştıran Celali isyanları, yani Anadolu ayaklanmaları belirtmek gerekir ki, Tanzimata kadar şekil ve zaman zaman da ad değiştirerek devam etmiştir.²⁶ Dolayısıyla halk-yönetim ilişkileri Anadolu'da olumsuz bir görünüme sahiptir, tatsız ve üzücü olaylarla doludur. Bu olayları yalnızca dini gerekçelere, mezhep ayrılıklarına, ayaklanan kitlelerin başındaki elebaşlarının özelliklerine bağlamak pek doğru gözükmemektedir. Ayrıca bilinmelidir ki, Kanuni dönemi sanıldığı gibi rahat bir dönem ya da refah dönemi değildir. (Ansiklopedik bilgi olarak belirtelim ki Osmanlı'da halkın en rahat ettiği, sorunların en aza inmiş olduğu dönem ortaokul ve lise kitaplarında eleştirilen, doğru dürüst anlatılmayan "Lale Devri"dir.) Anadolu insanı çok önemli sorunlarla boğuşmak ve onlarla başetmek zorundadır. İşsizlik, pahalılık, adam kayırma, rüşvet gibi toplumsal sorunlar bu döneme damga vurmuş gibidir.²⁷ İstanbul'da çoğunlukla Türkmen işsizlerin gittiği ilk kahve de 1553'de Kanuni döneminde açılmıştır.²⁸ Busbecq adlı Kutsal Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'daki elçisi Kanuni Sultan Süleyman ile beraber Nahçıvan seferinden dönerken Anadolu halkını çok perişan gördüğünü hele Amasya'nın sefaletine şaşığını anlatır.²⁹ Bu güzel kent aç, işsiz, güçsüz insanlarla doludur ve çok pistir.

Osmanlı tarihinin her döneminde rüşvet, iltimas çok büyük ve yaygın bir yolsuzluk türü olmuştur. Sadrazamdan, esnafı denetleyen ve günümüzdeki belediye zabıta amiri anlamına gelen "muhtesibe" kadar her kesim ve kategorinin bu suçu işlediğini görüyoruz. Osmanlı tarihi aynı zamanda bir rüşvet tarihidir. Bir yandan rüşvet alma öte yandan rüşvet almayı engelleme çabaları ve bunda başarılı olamayınca rüşvet alanın kellesinin vurulması ve tüm malına mülküne el konulması Osmanlı'da rutin hale gelmiştir. Kimler yok rüşvetçi sadrazamlar arasında...! İşte size rüşvet almayla ünlü birkaç ünlü kişi : Sultan İbrahim'in sadrazamı Hezarpare Ahmet Paşa (Öldürüldükten sonra etinin mafsal ağrılarına iyi geleceği yönünde çıkan bir söylenti üzerine cesedi halk tarafından paramparça edildiği için bin parça anlamında hezarpare lakabıyla anılır), Fatih'in Bizans'tan rüşvet almakla ünlü sadrazamı Çandarlı Halil Paşa. Rüşvetsiz iş yapmayan ünlü vezir-i azam, Merzifonlu Karamustafa Paşa ve daha niceleri. İrili ufaklı her yönetici bu suça bulaşmıştır ve rüşvete imparatorluğun her bölgesinde rastlanmaktadır. Daha doğrusu rüşvet hem her kişiye hem de her işe bulaşmıştır. Sözelimi onsekizinci yüzyıldan başlayarak yeniçerinin bir kesimi rüşvet vererek savaşa gitmekten kurtulmuştur. Esnaf sürekli olarak muhtesibe küçük miktarlarda da olsa rüşvet vermektedir. Ama en kötüsü

25 Mustafa AKDAĞ, a . g . e . . , s.114.

26 Musa ÇADIRCI, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara, 1997, s. 63.

27 Mustafa AKDAĞ, a . g . e . . , s.70 vd.

28 a. k. , s.73.

29 O. Chiselin BUSBECQ, Türk Mektupları, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 95 ; F. BRAUDEL , **La Méditerranée et Le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II**, Flammarion , Paris, 1987.s.105.

Osmanlı'da yargının yani kadılık kurumunun tüm çalışanlarıyla birlikte, Sultan Bayezit'ten başlayarak, boğazına kadar rüşvete batmış olmasıdır.³⁰

Osmanlı'nın "Mühimme Defterleri" (Bu defterler padişahın emirlerinin yazılı olduğu, ilgili kent ya da yerle ilgili önemli açıklamaların da bulunduğu tutanaklardır. Dolayısıyla bu defterlerin sosyolojik özellikleri bulunduğu anlaşılmaktadır) ve belirli ölçüde de yargı kararlarının yer aldığı Şeriyye Sicilleri Osmanlı'da halkla ilişkilerin adeta röntgen filmini vermektedir. Bu defterlerden çıkan sonuçlara göre Osmanlı'da halkın büyük bir kısmı, ödeme gücünü aşan vergiden çok çekmiştir. Halkın büyük kısmı adaletsiz vergiden şikayetçidir. (Ankara Şeriyye Sicili No 10, s.220 ; Sicil No 11, s.241) Yine halkın büyük bir bölümü yerel yöneticilerin keyfi davranışlarından bunalmaktadır ve bu durumdan yakınmaktadır. (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defteri No.75, s.43).. Cezalar çok yüksek ve adaletsizdir. (Ankara Şeriyye Sicili No.6, s.258 ; Kayseri Şeriyye Sicili No 9, s.343). Yöneticiler iyi yönetememekte ve yanlış yapmaktadır (Ankara Şeriyye Sicili No 10,s.238).³¹ Ne var ki, bu masum isteklere önce kulak veren ve gereğini yapmaya çalışan devlet, bu yakınmalar ileri gittiğinde ve eylemli hal aldığı anda, silah ve güç kullanmaktan hiçbir zaman kaçınmamıştır. Halkın özellikle Anadolu halkının sık sık yüksek vergi ve keyfi yönetim davranışlarından bunalıp isyana varan tepkiler gösterdiğini ve bunların da çoğunlukla acımasız biçimde bastırıldığını bilmekteyiz. Bu yaygın uygulama Osmanlı'da halkla ilişkiler anlayışının nasıl ve ne düzeyde olduğunu açıkça göstermektedir. Fakat bunun yanında yine Osmanlı'da kimi uygulamaların, halkla ilişkiler alanında güzel ve ilginç örnekler olduğunu görmekteyiz. Gerçi bu tür uygulamalar, tüm Osmanlı'ya özgü planlı halkla ilişkiler uygulaması olarak görülmesi de yine de halkla ilişkiler tarihindeki yerini almalıdır. Çok ender de olsa bu tür kurumsal tavırlara Osmanlı tarihinde zaman zaman, dönem dönem rastlanılmaktadır. İşte ilginç örneklerden biri : Kanuni Sultan Süleyman döneminde sadrazam İbrahim Paşa, aynı zamanda Kanuni'nin damadıdır, Mısır'daki huzursuzluğu gidermek üzere büyük bir orduyla bu ülkeye gider. Mısır'da kentlerde sürekli tellal dolaştırır.Halka yaptığı duyurularda yerel yöneticilerden şikayeti olanların, bunlardan zarar görenlerin, zulüm görenlerin hiç kimseden çekinmeden şikayetlerini kendisine ya da yönetimine bildirmelerini ister. Bir çok kişi Osmanlı'ya başvurur ve bunlar teker teker dinlenerek haksızlığa uğrayanların mağduriyetleri giderilir.³² Bu çalışma sırasında hiçbir din ve ırk farkı gözetilmez. Bu tutundurma çalışması çok insanın gönlünü alır ve Osmanlı'dan hoşnutluğu büyük ölçüde artırır.Bu uygulamanın başarılı sonuçlar vermiş olduğundan dolayıdır ki, benzer türde halkla ilişkiler uygulamalarına bir süre sonra Arnavutluk ve Sırbistan'da da rastlanır.

Çok önemli bir başka nokta, padişahların özellikle İstanbul'da devletin başında bulduklarını sıkı kurallar koyarak hatırlatma yoluna gitmeleridir Zaman zaman eyaletlerde de rastlanılan bu uygulama halkla ilişkilerde önemli bir sorun eksenidir ve olumsuz bir nokta olarak not edilmelidir. Sözgelimi Sultan İbrahim (1640-1649) kent içinde atarabası kullanımını yasaklamıştır. Bir gün büyücüsüne giderken yolda bir at arabası gördüğü anda hiddetlenmiş ve sadrazamı Salih Paşayı hemen oraya çağırıp önlem almadığı bahanesiyle paşanın kellesini vurdurmuştur.³³ Böylesi haksız güç gösterimlerine Osmanlı tarihinde sık sık rastlanır.

Her cemaatin kendisini ayrı bir renkle temsil ettiği İstanbul'da padişah buyruğu doğrultusunda Müslümanlar sarı, Ermeniler kırmızı, Rumlar siyah ve Yahudilerin mavi renkte ayakkabı giymeleri zorunluydu. IV. Mehmet (1649 -1687) düğünü yapılmakta olan ve sarı ayakkabı giymiş bir Ermeni damat görmüş ve adam sırf bu yüzden gerdek yerine

³⁰ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi VII**, TDK, Ankara, 1995. s.242.

³¹ Bizde tarih kitaplarının önemli bir bölümü; hangi kale kaç kişiyle alındı, kaç kişi öldü, çarpışma nereden oldu, kahramanımız nasıl yaralandı gibi bizim için pek gerekli olmayan bilgilerle doludur. Oysa bize gerekli olan bilgi; halkın yaşama biçimi, öne çıkan sorunları, devletle ilişkisi, devlete sorun duyurma biçimi ve devletin de halka bakış biçim ve ilgisidir. Şeriyye sicilleri, mühimme defterleri bu konuda belirli bilgi vermektedir. Belirtmem gerekir ki çok sınırlı Osmanlıca bilginle arşivlerdeki binlerce sayfalık defterleri incelemeye çok zorlandım. Bu konuda ayrıntılı incelemelere gereksinme var. Bu alan, yetişecek iletişim tarihçilerinin araştırmalarını bekliyor.

³² HAMMER, **Büyük Osmanlı Tarihi 3**, Çev. M. Ata ,Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 33.

³³ Reşat Ekrem KOÇU, **Tarihimizde Garip Vakalar**, Varlık Yay., İstanbul, 1971, s.19.

mezara gitmişti.³⁴ Yine aynı padişah zamanında Hıristiyanların başlarına sarık sarmaları (Bu kararın gerekçesi Müslümanlarla karıştırılmamak idi.) ve ata binmeleri yasaktı. Kiliseler yürüyüş düzenleyemez, yürüyüşlere destek veremezdi. Gayrimüslimler hiçbir şekilde silah ve bıçak taşıyamazlardı. Devlet bu insanların silahlarını iki de bir müsadere ederdi. Bu kurallara özellikle İstanbul'da çok dikkat edilirdi ve devlet de konulmuş yasakları ciddi biçimde gözetirdi. Bu buyruklara uymayana çok ağır cezalar verildiği bilinmektedir.³⁵ Halka getirilen sınırlamalardan bazıları yalnızca Hıristiyan uyruk içindir ve içlerinde gülünç olanlar vardır. Bazılarının uygulanma gerekçeleri ise hâlâ bilinmemektedir. Konulan yasakların yerel olduğu, ciddi olmadığı ileri sürülse de, bir dönemdeki yaklaşımı ifade etmesi açısından ilginçtir ve not edilmesi gerekir. Örneğin Sultan İbrahim döneminde Rumlara, Ermenilere, Musevilere ve öteki gayrimüslimlere hamamlarda nalın verilmezdi. Bu insanların Müslümanlardan ayrı kurnalarda yıkanmaları gerekiyordu. Peştemallarına halka takmaları da zorunlu idi. Getirilen bu sınırlama yetersiz bulunmuş olacak ki III.Ahmet'in (1703-1730) sadrazamlarından Kalaylıkoz Ahmet Paşa, bu halkalar yerine peştemallara çingirak takılmasını zorunlu hale getirmişti.³⁶ Gayrimüslimlerin sokakta kaldırımdan yürümeleri yasaktı. Bazen de devlet bunların evlerinin hangi renge boyanacağını ya da badana edileceğini saptar ve buyruğa uyulmasını gözetirdi.³⁷

Osmanlı'da halkla ilişkiler aslında toplumun yarısı için yani erkek nüfus için bir anlam ifade ediyordu. Çünkü kadınlar toplumsal sistemin, yönetsel sistemin, siyasal sistemin hatta günlük yaşantının dışında tutulmuşlardı. Osmanlı düzenlemeleri ve uygulamaları yalnızca erkekleri muhatap almıştır. Kadınlar için devletin getirdiği kurallar yalnızca sınırlayıcı ve yasaklayıcıdır. İşte bunlardan birkaç örnek: Kadınların belirli saatlerden sonra dışarıda dolaşmaları yasaktı. Kadınların aynen Roma İmparatorluğunda olduğu gibi devlet dairelerinde çalışmaları yasaktı. Kadınlar vergi ödemezdi. 1573 yılında erkeklerle bir araya geliyorlar diye kadınların, o zamanlar çok meşhur olan Eyüp kaymağı yemek üzere bu semtteki kaymakçılara girmeleri yasaklanmıştı. III. Selim (1789 - 1807) zamanında çıkarılan bir emirname ile kadınların vücut hatları belli oluyor diye Engürü şalisinden (Angora) entari kestirip giymeleri yasaklanmıştı. Ayrıca bunları diken terziler dükkanlarının önünde idam edilecekti. Fatih'ten Abdülhamit dönemine kadar geçerli olan padişah fermanına göre, kayıklara erkek ve kadının birlikte binmesi yasaktı. Gerekçe olarak 'kayıpta fuhuş yapılıyor ve kayıkçılar büyük paralar alıyor' deniyordu.³⁸

Görüldüğü gibi o gün de, tıpkı günümüzde olduğu gibi devlet insanların fakirlikleri ile değil namuslarıyla uğraşıyordu.

Osmanlı'nın yaptığı nüfus sayımlarının ilki II.Mahmut döneminde (1808-1839) yapılmış ve bu sayımda kadınlar sayılmamıştır. Mecellede (Osmanlı İmparatorluğunun medeni kanunu) kadınlar aleyhine birçok hüküm bulunmaktadır. Devlet kadınlara ne siyasal ve sosyal yükümlülük getirmiş ne de kendini onlara karşı sorumlu tutmuştur.

Osmanlı zaten çok cılız olan genel halkla ilişkiler uygulamasında kendi kadını yok saymıştır.

Yönetimin ayırım yapmasına, olanak verecek ve hatta bu amaç için konulduğu düşünülen bu kural ve uygulamalar devlet halk ilişkilerindeki önyargıyı belirtmesi açısından ilginçtir. Devlet tebaanın (uyruğundaki insanların) kökenine göre farklı davranma olanağına sahiptir. Ancak yazılanlardan anlaşıldığına göre Osmanlı bu tür ayırma pek itibar etmemiş, çeşitli halklar ve etnik gruplar arasında eşitliği olabildiğince gözetmeye çalışmış hepsine aynı uzaklıkta durmuştur. Devlet köylüyle ilişkide oldukça titiz davranmıştır. Aynı titizliği kurallarda da görmek olasıdır. Örneğin sipahi köylüye haksızlık yapamaz, elindeki toprağı bir başkasına veremez, hakaret edemez, köyden kovamazdı. Köye gelen bir sipahi köylünün evinde en çok üç gün konuk olabilir, daha sonra başka bir eve geçmek zorundaydı. Yine sipahi hakkı olmayan hiçbir şeyi köylüden isteyemezdi, bu konuda köylüyü zorlayamazdı. Haksızlığa uğrayan çiftçi ya da köylünün

34 HAMMER, **Büyük Osmanlı Tarihi 6**, Çev. M. Ata ,Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 97

35 Mehmet HALİFE, **Tarih-i Gılmani** , Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976, s.147.

36 Reşat Ekrem KOÇU, **a.g.e.** , s. 95.

37 İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi IV**, TTK, Ankara, 1995., s.9.

38 Reşat Ekrem KOÇU, **a. g. e.** , s. 81.

kadiya başvuru hakkı vardı ve bu hak kesinlikle engellenmezdi.³⁹ Yerel yöneticilerin görevden alınmalarının en önemli nedenlerinden biri halka karşı kötü davranmaları, haksız kararlar alıp uygulamalarıydı. Ama ne var ki bu ilkelerin unutulduğu, kağıt üzerinde kaldığı dönemler olmuştur.

16.Yüzyıldan sonra yargıda önemli sorunlar başgöstermiştir. Osmanlı'da kadı yargılamasında yedi ya da sekiz kişilik halktan gözlemci grubu bulunurdu. Bu kişiler duruşmanın işkencesiz, kandırmasız ve dürüstçe yapıldığına şahit olurlar ve hükmü imzalarlardı.1575'lerden başlayarak kadılar ve özellikle naibleri (vekilleri ya da yardımcıları) "resmi kısmet yoluyla" (mecburi hediye ve rüşvet) fakir,fukarayı soydukları gibi, mahkemeler de dürüst bir yargılama yapmıyorlar, mahkeme harçları ve başkaca şeylerle halkın elinde, avucunda ne varsa alıyorlardı. Halk katında yönetimin saygınlığını düşüren bu durum yıllarca sürdü.⁴⁰

Osmanlı'nın zaptettiği yerlerde, istisnaları olmakla birlikte, halkla çok büyük sorunlar yaşadığı söylenemez. Osmanlı'nın güç gösterisinin ardında kendi halkına karşı son derece anlayışlı bir uygulama yatmaktadır. Devleti hedef alan ayaklanmalar olmadığı sürece Osmanlı bölge halkına iyiniyetli ve yakın davranmıştır. Ama belirtmek gerekir ki, bu yerlerde halkla ilişki hep en alt düzeyde, en az düzeyde tutulmaya gayret edilmiştir. Belirli bir yer alındıktan sonra oranın kalesinde belirli miktarda askerden oluşan garnizonlar oluşturulmuş, onlar da halkla sorun yaşamamıştır. Çoğu yerde bölgenin yönetimi yine o bölgenin insanlarına bırakılmıştır. Yine alınan yerlerde halkın yaşam biçimine, örf ve adetine, dini inancına azami saygı gösterilmiştir. Bu resmi ve aynı zamanda net tavır önemli sonuçlar doğurmuştur. Örneğin Mora, Venedikliler tarafından Osmanlı'dan geri alındıktan sonra Katolik Venedik yönetimi Ortodoks Mora ahalisinin dini inançlarına müdahale etmiş bir süre sonra halk yeniden Osmanlı'yı ister hale gelmiş ve 1715 yılında bölge yeniden Osmanlı'ya katılmıştır.⁴¹

Burada önemle belirtmek gerekir ki, Osmanlı'da halk her zaman edilgen bir yığın olarak görülmemiş, kimi kez ona değer verilmiş, kimi kez dediği yapılmış kimi kez de korkulmuştur. Anadolu halkının yeri bu açıdan çok önemli ve belirgindir. Şikayet defterlerinden bu durumu kolayca görebiliyoruz. Bir kere asırlar süren Anadolu ayaklanmalarını (Celali İsyaları) Osmanlı yönetimi bir türlü önleyememiştir. Osmanlı yıkılışına kadar hep anayurdu saydığı, elinden çıkmayacağını sandığı Balkanları tümüyle ele geçirmiş olmasına karşın Anadolu'da birçok yeri bir türlü denetimine alamamıştır. Devlet, Çukurova ve İç Anadolu'ya hükmetmekte çok zorlanmıştır. Kendilerini Selçuklu Devletinin halefi ve devamı olarak gören Karaman Beyliği, Osmanlı'yı çok uğraştırmıştır. Bu beyliğin varlığına ancak 1487'de son verilebilmiştir.⁴²

Ayaklanmaların İstanbul'a sıçramasından da zaman zaman korkulmuştur. Bu nedenle İstanbul'a özel bir önem verilmiştir. Sözelimi önce III. Murat döneminde (1574-1594) biraz da ulemanın tahrikiyle iktidarı devirebilecek oluşumlara neden olacağı gerekçesi ve kuşkusuyla kahvehaneler kapatılmıştır. Kahvehanelerin kapatılmasına ilişkin en kapsamlı ve uzun süren yasak IV.Murat (1623-1640) döneminde 1633'de İstanbul'da büyük bir yangın çıkmış kentin önemli bir bölümü yanmıştı. IV.Murat, biraz da yeni bir yangın çıkabilir endişesiyle sigara içilmesini yasakladığı gibi, kahvehaneleri de kapatmıştı. Ancak eklemek gerekir ki, IV.Murat'ın İstanbul'da kahvehaneleri kapatması, buralarda sadece içki ve tütün içilmesi yüzünden değil, devletle ilgili dedikoduların çokluğundan ve rahatsız ediciliğindedir.⁴³ Bunun en açık anlamı ya da yorumu ise : Devletin halktan çekinmekte olduğu, halkın da hem devletten korktuğu hem de devleti zaman zaman bunalttığıdır.

Osmanlı'da ayanlık kurumu uzun yıllar devletin halkla ilişkilerinde yer etmiş önemli bir kurumdur. Kentlerin korunması, adalet sistemindeki aksaklıklar, yöneticilerin değiştirilmesi, değişik türde halk istekleri gibi konuların padişaha arzı ayanlar aracılığıyla yapılırdı. Ayanları bölgelerinde hatırlı ve zengin kesimler seçer ve seçilenler yerel siyaset

³⁹ Necdet SEVİNÇ, a. g. e. , s. 82.

⁴⁰ Mustafa AKDAĞ, a. g. e. , s. 238.

⁴¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi IV**, , TTK, Ankara , 1995 , s. 246.

⁴² Yılmaz ÖZTUNA, **Türkiye Tarihi 2**, Hayat Yay.,İstanbul,1964, s.185.

⁴³ İlber ORTAYLI, **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, Hil Yay.,İstanbul, 1987, s. 152.

kadar ve merkezi sistem üzerinde de etkili olurlardı. III.Selim halk-devlet ilişkisinde önemli rol oynayan, aracılık yapan ayanlık kurumuna el atmış, onu düzeltmeye çalışmış, ancak bu merkezi otoriteye rakip sistemi değiştirmeye gücü bir türlü yetmemiştir. Ancak ayanlık kurumu Tanzimatla birlikte tamamen ortadan kaldırılabilmiştir.⁴⁴

aa. Halk Dilekçeleri

Osmanlı'da halkla ilişkiler kimi kez devletin yöneticileri ile halkın karşı karşıya gelmesiyle olabileceği gibi kimi kez aracılar eliyle yürütülürdü. Padişahın tebdil gezerek halkın durumunu gözlemesi zaman zaman rastlanılan ancak etkisi itibariyle cılız bir yöntemdi.Tebdil gezmenin kim kez de ciddiye alınmayan, tuhaf karşılanan örnekleri vardı.Örneğin III.Osman (1754-1757) tebdil gezerken çarşıdan satın aldığı gözleme, kebab, leblebi, muhallebi gibi şeyleri herkesin gözü önünde, atının üzerinde yedi.⁴⁵ Tebdil gezen padişahlara dilekçe vermek yasaktı. Halkın arasında dolaşan III. Mustafa'ya mektup sunan Çorum Alaybeyi hayatından olmuştu.⁴⁶ Bir süre sonra bu durumun değiştiğini ve halk istekleri konusunda sarayın daha duyarlı ve biraz daha açık davrandığını görüyoruz. Sözelimi cuma selamlığına çıkan, yani her hafta değişik bir camiye namaz kılmaya giden padişahın eğerine halk dilekçe bırakabiliyor ve bu dilekçeler dikkate alınıyordu.⁴⁷ Saraya dönüşte de rikapdar ağa bu dilekçeleri topluyor ve yönetime sunuyordu. Bu dilekçelerin incelendiğini, daha sonra da gereğinin yapılması için ilgili yerlere kimi kez padişah buyruğu olarak iletildiğini bilmekteyiz. Değişik dillerden yazıldığını bildiğimiz bu dilekçelerin “Osmanlı'nın Halkla İlişkileri” açısından önemli bir araştırma konusu olduğuna değinmekle yetinelim.

Osmanlı rejiminin halkın istek ve önerilerinden daha çok şikayetlerine önem verdiğini görüyoruz Başta İstanbul olmak üzere çeşitli büyük kentlerde kurulu daireler aracılığıyla halkın şikayetleri öğrenilip değerlendirmeye alınıyordu. Bu temel anlayış Osmanlı'da bir takım kuruluşlara vücut vermiştir ki, Divân-ı Hümayûn Şikayet Kalemi bu kuruluşların en başta geleni ve en önemlisidir.Bu kuruluş dört asır boyunca imparatorluğun değişik bölgelerindeki tebanın her türlü şikayetini almış,incelemiş ve kimisinin gereğinin yapılması için çaba harcamıştır. Bu çok önemli bir saptamadır. Osmanlı'nın halkla ilişkileri konusunda çok önemli ip uçlarını açığa çıkarmaktadır.

Şikayet mektupları Osmanlı'da halk şikayetlerini yansıtan en ilginç örnekler olduğu gibi Osmanlı'nın halkla ilişkileri hakkında da bir fikir vermektedir.Şikayet yoluyla hem görevlilerin işlerini doğru dürüst yapıp yapmadıkları denetleniyor hem de aksaklığın nerede olduğu saptanıyordu.1649 yılına kadar bütün ferman, berat ve hükümler Mühimme Defterleri'ne kaydolunurken; bu tarihten itibaren yalnız devlete ait işler Mühimme Defterleri'ne yazılmış, şahsî davalara ait ferman, berat ve benzeri kayıtlar için Şikayet Defterleri adı verilen ayrı defterler tutulmaya başlanmıştır.1742 tarihinden itibaren de şikayetler genellikle eyaletlere göre ayrı defterlere yazılmaya başlamıştır.Bu defterlerde dile getirilen yakınmaların,eleştirilerin konulara göre kaba taslak dağılımı şöyledir : Yöneticiler ve askerî yetkililerle ilgili şikayetler; eşkiyanın soygunları, adam yaralaması, adam öldürmesi, adam kaçırması; mahkeme kararına itiraz, insanların borç yada alacakla ilgili şikayetleri, köylünün toprak anlaşmazlıkları, timarlı sipahinin vergiyi toplayamaması nedeniyle ileri sürdüğü şikayetler, esnafın muhtesipten şikayeti ve halkın esnaftan şikayetleri vb. gibi konulara ilişkindir. Başbakanlık arşivlerinde 1649-1837 tarihleri arasında tutulan 213 tane şikayet defteri bulunmaktadır. Bunlar atik (eski), rikap (padişah emrinde çalışan görevlilere verilenler) ve ordu şikayet defterleridir. Ayrıca 1504-1819 yılları arasında vezirlere verilmiş olan dilekçeleri içeren 38 adet defter (Bab-1 Asafi Defterleri) bulunmaktadır.⁴⁸

⁴⁴ Musa ÇADIRCI, a. g. e. , s. 37.

⁴⁵ a.k. , s. 340

⁴⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı...**s.61.

⁴⁷ İlber ORTAYLI, a. g. e. , s.115.

⁴⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Şikayet Defterleri : 989 Sayılı Katalog Sıra No: 1-219 ve Bab-1 Asafi Defterleri 978 Sayılı Katalog Sıra No: 1014 - A

bb.Muhtesip

İlke ve uygulama olarak devletle ilişki kadı ile ya da kadı kanalıyla olurdu. Kadı, köylünün ve kentlinin başvuracağı en yakın ve en yetkili ilk devlet temsilcisidir. O hem bir yargıç hem noter hem vakıf müfettişi hem de belediye başkanıdır. Halkın içine doğru uzanmış en uç ve ciddi devlet kurumu kadılık kurumudur. Esnafın ve tüccarın denetimini kendine bağlı olan muhtesip aracılığıyla kadı yaptırırdı. Muhtesip denilen ve görev açısından bugünkü belediye zabıta müdürüne, daha doğrusu belediye zabıta komiserine benzeyen kişiye bağlı koloğlanları (belediye zabıta memurları) esnaf denetimini yapar ve gerekli cezayı uygularlardı. Halk ile esnaf arasındaki ilişkide devlet; kadı, mühtesip gibi görevliler aracılığıyla sürekli vardı ve yine bu ilişkide devlet, her iki tarafı da hakkaniyet ölçülerine göre kollamaya çalışırdı. Muhtesip kadıya bağlı idi, ancak esnafı denetleme ve ceza kesme konusunda kendiliğinden hareket etme yetkisi de bulunuyordu.⁴⁹ Bir açıdan devletin esnafla ilişkisi, muhtesip aracılığıyla yürütülürdü. Muhtesip bütün esnafı denetler fazla fiyat belirleyen, kötü ürün satan, işe hile hurda karıştıran esnafa ceza keserdi.⁵⁰ Muhtesip meyve, sebze satanları, fırıncıları, kasapları, hamal esnafını, odun ardiyelerini, kayıkçı esnafını, esirci esnafını, hamamcı esnafını denetler, denetletir ve gerektiğinde ceza uygulardı. Halkın şikayetinin önemli bir bölümü esnafla ilgiliydi. Pahalı mal ve hizmet satışı, sağlıksız mal satışı en başta gelen şikayet konularıydı. İstanbul, Bursa, Ankara, Selanik, Halep muhtesip kayıtları bu konuda ilginç örneklerle doludur. Bu arada muhtesiplerden de zaman zaman şikayetçi olduğu unutulmamalıdır. Bu şikayetler doğal olarak esnaftan gelmiştir ve çoğunlukla muhtesiplerin adaletsiz davrandıkları, rüşvet aldıkları iddia edilmektedir.⁵¹ 1855'ten itibaren bu kurumun görevini "şehremaneti" yüklenmiştir. Osmanlı'da devlet, halkla ilişkiler sistemindeki bütün eksikliğine karşın, halkın yukarıda belirttiğimiz konulardaki şikayetlerine hiçbir zaman ilgisiz kalmamış, kadılar ve emirlerindeki muhtesipler konuya eğilmişlerdir. Oysa bugün bu kurumun eşiti belediyeler; tam bir çöküntü içinde rüşvet, iltimas, adam kayırma gibi sorunlara boğazına kadar batmış durumdadır. Kentleri çirkinleştiren faktörlerin başında talancı, çıkarıcı, yavan bir halk anlayışı yanında belediyelerin umursamazlığının, rüşvete yatkınlığının geldiğini unutmamak gerekir.

c.Yönetim-Yönetilen İlişkileri ve Genel Değerlendirme

Osmanlı yargı sisteminde savcı ve avukatlık kurumu olmaması nedeniyle kadı, çok titiz ve adil olmak zorunda idi. Özellikle yargılama işlevinde bu nitelik çok önemliydi. Çünkü halkın gözünde sistemin, yargılamanın hakkaniyetli olması bu özelliğe bağlıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kimi dönemlerde, kimi yerlerde kadılık sisteminin zaafa düştüğünü, bozulduğunu görmekteyiz. Sancakbeyinin kadıya karıştığı görülmemiştir. Osmanlı'da halkın devletle ilişkisi şer-i şerifin (İslam hukukunun) kontrolü altına konulduğundan kadı hem sancakbeyi hem de subaşını kontrol edecek durumdadır. Bir kaza halkı idari ve adli bir iş için kendi kazasının kadısından başka bir kadıya müracaat edemezdi. Burada bir kez daha belirtelim ki Osmanlı'da halk, hastası, yaralı olduğu zaman devlete başvuramazdı. Aynı halk okuma yazma öğrenecek çocuğu için devlet kapısını çalmazdı. Osmanlı uygulaması bugünkü uygulamalardan büyük ölçüde farklı idi. Halkın beklentisi bugünkünden çok değişik olduğu gibi devlet de halkın ancak birkaç sorunuyla uğraşırdı. Dolayısıyla denilebilir ki günümüzdeki halkla ilişkiler anlayışını, halk beklentilerini, devletin duruşunu Osmanlı'nın uygulama ve anlayışları ile ilintilendirmek, ona benzetmek yanlış olur. Ancak burada ekleyelim ki bugünkü tepkilere benzeyen kimi halk tepkilerine çok ender de olsa Osmanlı'da da rastlamaktayız. Sözelimi Lale Devrinin de etkisiyle İstanbul'da kadınlar kanun, kural tanımayıp dekolte bir vaziyette (Herhalde başı açık ya da çarşafsız) sokaklarda dolaşmaya başladılar. Bu

⁴⁹ Robert MANTRAN, a. g. e. , s. 300 vd.

⁵⁰ Ziya KAZICI, *Osmanlı'da İhtisab Müessesesi*, Bilge Yay., İstanbul, 2006, s.53;

⁵¹ a. k. , s.159.

durum III. Mustafa zamanında (1757-1774) büyük bir sorun yarattı.⁵² 1808 yılında bir cuma günü İstanbullu kadınlar önce ellerinde sırkılarla İstanbul kadısının konağını bastılar. Kadınlar açlıktan ölmek üzere olduklarını ve ciğeri 25 paraya alabildiklerini, ekmeğin, sebzenin pahalı olduğunu bağıarak ilan etmekteydiler. Arkasından Beyazıt Camisi'ne selamlığa giden IV. Mustafa'nın (1807-1808) yolunu kestiler ve uçlarına mum ve ciğer parçaları astıkları sırkılarla gösteri yaparak pahalılıktan, yoksulluktan yakınarak, durumu protesto ettiler.⁵³ Bu olay belki de tarihimizde ilk kadın ağırlıklı gösteridir. Padişah bazı önlemler alarak pahalılığı önlemeye çalıştı ve kadınların isteklerine belirli ölçüde de olsa karşılık vermiş oldu.

Macaristan fethine çıkan Osmanlı ordusunun Balkan vilayetlerini geçişi son derece disiplinli ve intizam içinde olmuştur. Ekilmiş tarlalara girmek, orduya ait hayvanları otlatmak, arazi sahiplerinin hayvanlarını almak, köylülere kötü muamele etmek idam cezası ile yasaklanmıştı. İkiyüzelli bin kişilik ordu, Macaristan'a kimseye hiçbir zarar vermeden intikal etmişti.⁵⁴ IV.Mehmet'in Polonya'ya karşı başlatmış olduğu Kamanıçe ve Hotin seferlerinde geçilen yerlerden satın alınan her türlü malzeme ve erzakın, kiralanan at ve öküzün bedelleri tüccara ya da köylüye tam olarak ve peşinen ödendiğini tutulan kayıt ve düzenlenen evraktan öğrenmekteyiz.⁵⁵ Bu arada Halep valisi askerleriyle birlikte düzenli ve halka hiçbir zarar, ziyan vermeyen yürüyüşü ve orduyu hümayuna katılması nedeniyle padişah tarafından takdir edilerek kendisine hilat giydirilmiştir. (Osmanlı geleneğinde önemli işler başaran kişiye törenle adına hilat denilen kıymetli kürklerden yapılmış bir kaftan giydirilirdi. Hilat giydirmenin yerini daha sonra 19.yüzyılda Fransa'dan taklit edilen madalya ya da nişan takma usulü almıştır.) Çok değil, bu olaydan yüzelli yıl sonra Yunan ayaklanmasını bastırmak için İstanbul'dan yola çıkan öncü birlikte yaşananlar bir utanç belgesidir. İstanbul'dan ayrılıştaki birçok asker (yeniçeri) tıpkı başıbozuk bir grup gibi etraftaki insanlarla, esnafla, izleyenlerle kavga etmiş daha sonra yürüyüşe geçildiğinde ekili alan ve bahçelere girmişlerdir. İstanbul'a 56 kilometre uzaklıktaki Silivri'ye varıldığında onüçbin kişinin toplanabildiği öncü ordu mevcudundan geriye ancak binbeşyüz kişi kalmış, çoğunluk görevden kaçmıştı.⁵⁶ Bu iki dönem arasındaki fark, Osmanlı'nın yıkılmayı nasıl hak ettiğinin kanıtı olduğu kadar, halkın hakkına olan saygının ne duruma düştüğünün de açık belgesidir. Osmanlı'da sorunlar arttıkça halkla ilişkiler de, daha doğrusu halka saygı ve önem verme geleneği de keyfi ve ihmal edilen bir konum almıştır.

II. Mahmut'tan sonra devlet-halk ilişkisinde önemli değişiklikler oldu. Ancak bu değişiklikler yönetim-yönetilen ilişkilerinin özünde olmayıp biçimiyle ilgilidir. Önce yeni araçlar devreye girdi, ikinci olarak ilişkileri iyileştirme çabaları önemli hale geldi. Devlet kamuoyunu biçimlendirmek için yeni yöntemlere başvurdu. Klasik devirdeki gibi şehirlerin meydanlarında okunan fermanlar, adaletnameler veya camilerde verilen vaazlar, halkı devlet adına etkileyecek propagandayı yapmakla görevli duagular, şeyhler, seyyidler yerine yavaş yavaş gazete kullanılmaya başlandı.⁵⁷ 1860'da ilk bölgesel gazetenin daha sonraları da önemli kentlerde vilayet gazetelerinin yayınlandığını görmekteyiz. 1860 ile 1908 arasında bu gazetelerin yayınlandığı vilayet sayısı otuz dolayındadır. İstanbul, Selanik, Kahire, İzmir, Halep, Sofya, Üsküp bu konuda önde gelen kentlerdir.Yerel dilde, Türkçe ve Fransızca yayınlanan bu gazetelerde halkın günlük konulardaki yakınma ve isteklerinin yanında, hükümete yöneltilen siyasal nitelik ve içerikli görüşlerin de yer aldığı görülmektedir.⁵⁸ Merkezi yönetim ya da yerel yöneticiler tarafından dikkate alınıp alınmadığı konusunda elde bilgi olmamakla birlikte,

⁵² Necdet SAKAOĞLU, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak Yay., İstanbul, 1999, s.405

⁵³ Çetin YETKİN, **Türk Direniş ve Devrimleri II**, Otopsi Yay., İstanbul, 2003, s.505.

⁵⁴ Alphonse de LAMARTINE, **Cihan Hakimiyeti Osmanlı Tarihi 2**, Çev. R.Uzmen, Bilge Yay, İstanbul, 2005, s. 135; HAMMER, **Büyük Osmanlı Tarihi 3**, Çev. M.Ata , Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 45.

⁵⁵ Halime DOĞRU, **Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı**, Kitap Yay., İstanbul, 2006, s.75 vd.

⁵⁶ Alan PALMER, **Osmanlı İmparatorluğu**, Çev. B. Çorakçı , Sabah Yay., İstanbul, 1997, s.101.

⁵⁷ 1825 yılında II.Mahmut döneminde İzmir'de Le Spectateur de l'Orient adlı gazete bir Fransız tarafından yayımlanmaya başlandı. II.Mahmut bir süre sonra bu adamı İstanbul'a çağırdı ve Moniteur Öttoman adlı saray gazetesi çıkartılmaya başlandı. Enver Ziya KARAL - İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi VI**, C. VI, TTK, Ankara, 1995.s.189.

⁵⁸ Orhan KOLOĞLU, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994,

gazetelerde yer alan bu yakınmalar, istekler dönemin halkla ilişkiler belgeleridir. Biraz incelendiklerinde bir dönemin halkla ilişkiler anlayışı ve kurgusu ayrıntılı olarak ortaya çıkacaktır.

II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) sultanın halkla ilişkileri ve imaj sorunu çok şeyin önüne geçti. Abdülhamit halifelik ünvanını, Müslüman halklar nezdinde çok iyi kullanmasını bildi. Sözelimi İstanbul'u Mekke'ye bağlayan demiryolu hattı bittiğinde, yani Kutsal Topraklara girdişi geliş çok kolaylaştığında, Hindistan, Endonezya, Cezayir gibi ülkelerde sultan lehine cuma hutbeleri okundu, camilerde vaazlar verildi. Dünya Müslümanlarının gururunu okşayan bu olay nedeniyle Abdülhamit'e birçok ülkeden destek geldi.

Bir ara Anadolu'da ayaklanma adet haline gelmiştir. Çünkü bir yere atanmak, bir devlet hizmetine girebilmek için önce isyan etmek sonra da Osmanlı yönetimi tarafından af edilip aynı ya da başka bir yere yönetici olarak atanmak adetten olmuştur. Dolayısıyla başarı için önce isyan etmek, dağa çıkmak gerekiyordu. Bu uygulama özellikle Ege bölgesinde çok yaygın idi. (Efelerin çoğu bu yolla yönetici olmuşlardır) Çok sınırlı bir genellemeye olanak verse de diyebiliriz ki Osmanlı'da halkla ilişkiler güvenlik merkezlidir. Devletin güvenlik endişesi zaman zaman kendiliğinden yürüyen rastlantısal hatta ilkel diyebileceğimiz bir halkla ilişkiler uygulaması ile birlikte yürümektedir.

Aktardığımız kısa örnek ve olaylardan anlaşılacağı gibi Osmanlı sisteminde özel bir halkla ilişkiler anlayışı yoktur. Bu son derece doğaldır. Çünkü o dönemlerde çok yerde de durum aynıdır. Osmanlı kendi halkını, kendi uyruğunu birbirinden ayırmamış hepsine eşit yaklaşmıştır. Ancak Osmanlı sistemi, vatandaş isteklerinin yönetime aktarılmasında süzme enstrümanları kullanmıştır. Aracı yönetim mekanizmaları sisteme girmiştir. İlk yıllarda padişaha kolayca ulaşabilen halk istekleri daha sonraları önce yerel sonra merkezi sistemin kurduğu süzme mekanizmalarından geçme durumunda kalmıştır. Bu durum halkın sorunlarından haberdar olmama, dolayısıyla kararlardaki isabet oranının azalması gibi sonuçlara yol açmıştır. Nitekim Osmanlı'nın tüm tarihinde birkaç veziriazam dışında halkın durumuna tümüyle vakıf olan yönetici yoktur. Ayrıca veziriazamların ya da vezirlerin büyük bölümü halkın sorununu ikinci elden öğrenirlerdi.⁵⁹ Çok önemli bir başka nokta, Osmanlı yöneticilerinin, sorunların ancak kendi belirledikleri türleriyle ilgilenmiş olmalarıdır. Sözelimi devlet, kendisine karşı başkaldırmaya yani isyan hareketlerine çok duyarlı davranırken, bir yerde çıkan salgın hastalığın üzerine devletten beklenen ciddiyetle gitmemiş, gidememiştir. Kaldı ki halkın çoğunluğa yakın kısmı da, bu konuda devletten önlem ve yardım beklememektedir. Halk deprem, sel, yangın gibi yıkımları dinden uzaklaşma ya da akıl dışı gerekçelerle açıklamaktadır.1766'da İstanbul'da zelzele-i azim (büyük deprem) diye anılan deprem oldu. Yıkılmayan yer kalmadı. Halk bu felakete cin tafesinin işi dedi.⁶⁰ Kırım Savaşı sırasında hemşirelerin yüzleri açık olarak sağlık hizmeti vermeleri büyük tepki çekmiş daha sonrasında yaşanan deprem bu olaya verilen ilahi bir ceza olarak yorumlanmıştır.⁶¹ Örneğin 1880'de İzmir, Balıkesir, Muğla, Rodos ve Ayvalık yöresinde çok kuvvetli bir deprem olmuş, çoğu yerde oturacak ev, bark kalmamış, hemen hemen hepsi yıkılmıştır. Bu depremde Ege Bölgesi çok büyük zarar görmüştü. Deprem karşısında Müslümanı da, Hıristiyanı da gününü dua ile geçirmiştir. Ama sağlam ev yapımı ve dayanıklı malzeme kullanımını gerektirdiği kimsenin aklına gelmemiştir.⁶² İlginçtir bu önlem, devlet yöneticilerinin de aklına gelmemiştir.1633'de İstanbul'da çok büyük bir yangın çıkmış ve kentin önemli bir bölümü yanmıştır. Halk bunun nedenini artan zinada aramıştır. Ama soruna farklı bakan IV.Murat kendince bir çözüm bulmuş, bir daha böyle bir yangın çıkmaması için sigara içimini yasaklamıştır.⁶³

s. 22 ; Hıfzı TOPUZ, **Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, . 207

⁵⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Saray Teşkilatı**, s.90.

⁶⁰ Necdet SAKAOĞLU, **a. g. e.** , s.409.

⁶¹ Alan PALMER, **a. g. e.** , s.143.

⁶² Enver. Ziya KARAL-İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI , **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, TTK, Ankara, 2000, s. 495.

⁶³ HAMMER, **Büyük Osmanlı Tarihi 5**, Çev. M. Ata, Hikmet Neşriyat, İstanbul. 1991, s.162.

Şimdi Osmanlı'nın halkla ilişkilerinin genel niteliklerini yukarıda aktardığımız örnekleri de dikkate alarak sıralayalım : Osmanlı'da halkın en basit konularda bile önerilerde bulunma adeti yoktur. Böyle bir ne gelenek ne de uygulama vardır. Ayrıca bunun için gerekli ara mekanizmalar da kurulmamıştır. Sistemin daha iyiye gitmesi için halktan hiçbir istek ve önerinin gelmemiş olması önemlidir. Osmanlı'da halk konuşur ama kendisiyle konuşur, padişah ve hükümete değil. Ancak Anadolu reayası farklı bir yol izlemiştir. Çok konuşmaz ancak sık sık başkaldırır yani isyan eder. Anadolu'nun tarihi bir bakıma isyan tarihidir. Bu İsyan İstanbul'a karşıdır. Osmanlı yönetiminin de halkın önerilerine ihtiyacı yoktur. Yönetim kendi bildiğini yapmıştır. Şikayetler dinlenir ama önerilere kulak kabartma alışkanlığı yoktur.

Sonuç

Osmanlı, yabancı dil öğrenmez ve dışarıda kalmayı dine karşı bir olay olarak kabul ederdi. Yıllarca kendi düzenlerinin en iyi düzen olduğunu sanmışlardır. Bu yanılgı Osmanlı'nın Batıyı iyi tanımamasının bir nedeni olmuştur.⁶⁴ Osmanlı aydını ne reform ne de rönesans olaylarını görebildi. Ne de devletin nerelerde yanlış yaptığını anlayabildi. Batılı olan hemen her şeye karşı çıkmıştır. Halktan hiçbir iyileştirme önerisi gelmemiştir. Reformlar ancak yukarıdan aşağıya olabilirdi nitelikte öyle de olmuştur.⁶⁵ Belirtelim ki aracı niteliği olmasına karşın ayan sistemi kendisi için vardır, kendisi için çalışmaktadır. Halkın öneri ve isteğine yöneticiler gereksinme duymadıkları gibi halkın da böyle bir özlemi olmadığı ve ilişkilerin vergi ve askerlik dışında yok denecek kadar seyrek olduğu görülmektedir. Osmanlı sisteminde halkını dinleyen devlet, devlet sorunlarına duyarlı bir halk oluşumu yoktur. Daha doğrusu bu alanlardaki uygulamalar çok sınırlıdır. Karşılıklı güvene ve anlayışa dayalı ilişkilerin yaygın olmadığı açıktır. Zaten sistemin siyasal omurgası böyle bir oluşumu reddetmektedir. Devlet-halk ilişkisi eşitler arası ilişki değildir. Devlet hep ağır basar. Kaldı ki Osmanlı'da halkın, köle olmamasına karşın önemli hakları da yoktur. Sistem içinde tebaa (uyruk), köle değildir ama bu terim itiraz etmeden uyan kişi anlamına gelir.⁶⁶ Tebaanın çoğunluğu bu kurala uymuş, bu kuralın kendine yüklediği sorumluluğu ondokuzuncu yüzyıla kadar iyi kötü yerine getirmiştir. Özetlersek denebilir ki, Osmanlı'da özel bir halkla ilişkiler anlayışı ve buna koşut yönetsel yapılanma yoktur. Ama görevleri açısından halkla ilişkileri çağrıştıracak, görevliler vardır. Örneğin daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlı'da muhtesip devletin; esnaf, tüccar ile halk arasında görevlendirdiği denetleyici ve arabulucudur. Sistem içinde tam bir halkla ilişkiler ajanıdır. Kadı'nın halkı dinlediği, şikayetleri değerlendirdiği bilinmektedir. Bu kişinin bir çok görevi yanında halkla ilişkileri de içeren görevleri bulunmaktadır. Şikayet defterleri tutulmuştur. Bu, halka önem verildiğinin tam ve açık kanıtı olmamakla birlikte, yine de önemlidir. Sadrazamların zaman zaman önceki görevlilerle birlikte halkın arasında dolaştığını ve durumu yerinde görüp halkın derdini dinlediklerini görüyoruz. Ama bu uygulamaya çok sık rastlanmaz ve padişahın tebdil gezmesi gibi İstanbul ile sınırlıdır. Padişahın halkla ilişkileri tebdil gezme ve cuma selamlığından ibarettir. Fatih ile başlayan halka açık divan toplantıları önce önemli iken daha sonraları, yukarıda aktardığımız nedenlerden ötürü, halkla ilişkiler açısından bu önemini yitirmiştir. Osmanlı halkla sorununu çözemediği zaman kullandığı en önemli yöntem önce yasaklamak sonra da güç kullanmaktır. Ancak ilişkileri yumuşatıcı mekanizmalar da yok değildir. Örneğin Osmanlı'nın her döneminde cami önemli bir halkla ilişkiler mekanıdır. Burada yapılan dini söyleşiler, konuşmalar hatta hutbeler, cami avlusu sohbetleri yönetime ya da yöneticilere kimi kez tepki niteliğindedir kimi kez onay içerir, kimi kez uyarıcıdır kimi kez tehditlerle doludur. Bazı padişahların camileri özel dinlemeye almış olduklarını bilmekteyiz. Kitle iletişim araçlarından gazetenin sahneye çıkması için çok beklemek gerekmiş ayrıca gazeteler de çok sınırlı biçimde yönetim-yönetilen arasında halkla ilişkiler aracı rolü oynamıştır. Osmanlı yönetimi şeklen bir

⁶⁴ Enver Ziya KARAL-İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI , **Osmanlı Tarihi V**, TTK, Ankara, 1995.s. 9.

⁶⁵ a. k. , s.10.

⁶⁶ Andrew WHEATCROFT, **Korkunç Türk**, (Çev. G. Somuncu), Aykırı Tarih Yay., İstanbul. 2004, s.45.

ayırma gitse bile işin özünde tebaasını dinine ve milliyetine göre ayırmamış, eşit davranmaya özen göstermiştir. Ama bu alanda yine de çok sorun çıkmıştır. Osmanlının bıraktığı miras ve alışkanlık nedeniyle Cumhuriyet yönetimi de halkla ilişkilerinde sorun yaşamış, ortaya sorunlar çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde sistemi halka doğru çevirmek de sanıldığı kadar kolay olmamıştır.⁶⁷ Hatta bugün bile bu konuda sistemi zorlayan, uğraştırıcı engeller bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ Mustafa, **Türk Halkının Dirlık ve Düzenlik Kavgası**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- ALTAN Çetin, **Tarihin Saklanan Yüzü**, İnkılap Yay., İstanbul, 2002.
- AVCIOĞLU Doğan, **Türklerin Tarihi**, C. V, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.
- AYDIN Erdoğan, **Nasıl Müslüman Olduk**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006.
- BRAUDEL Fernand , **La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II**, Flammarion, Paris, 1987.
- BUSBECQ Chiselin, **Türk Mektupları**, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1939.
- CAHUN Léon, **Introduction à l'Histoire de l'Asie : Turcs et Mongols des Origines à 1405**, Armand Colin, Paris, 1896.
- ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara, 1997.
- HALİFE Mehmet, **Tarih-i Gilmani** , Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.
- HAMMER, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. I-VI , Çev. M. Ata, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991.
- İNALCIK Halil , **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yay., İstanbul, 2000.
- İNALCIK Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, YKY, İstanbul, 2003.
- İNALCIK Halil, **Makaleler**, Doğu Batı Ed, İstanbul, 2005.
- KARAL Enver Ziya-İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, C.V-VIII, TTK, Ankara, 2000.
- KAZANCI Metin, **Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler**, 6. Bası, Turan Kitabevi, Ankara, 2006.
- KAZICI Ziya , **Osmanlı'da İhtisab Müessesesi**, Bilge Yay., İstanbul, 2006,
- KOÇU Reşat Ekrem, **Tarihimizde Garip Vakalar**, Varlık Yay., İstanbul, 1971.
- KOLOĞLU Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- LAMARTINE Alphonse de, **Aşiretten Devlete - Osmanlı Tarihi 1**, Çev. R. Uzmen, Bilge Yay, İstanbul, 2005.
- LAMARTINE Alphonse de, **Cihan Hakimiyeti - Osmanlı Tarihi 2**, Çev. R. Uzmen, Bilge Yay, İstanbul, 2005.
- MANTRAN Robert , **İstanbul Dans La Seconde Moitié du XVII'ème Siècle**, Librairie Adrien Maison Neuve, Paris, 1962.
- MONTAIGNE Michel, **Denemeler**, (Çev. S. Eyüboğlu) Cem Yay. İstanbul, 1982.
- NURİ PAŞA Mustafa, **Netayic ül Vukuat I-II**, TTK, Ankara, 1992.
- ORTAYLI İlber , **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, Hil Yay., İstanbul , 1987.
- ORTAYLI İlber, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, Timaş, İstanbul, 2000.
- ÖZTUNA Yılmaz , **Türkiye Tarihi 2**, Hayat Yay., İstanbul, 1964.
- PALMER Alan, **Osmanlı İmparatorluğu**, Çev. B. Çorakçı , Sabah Yay., İstanbul, 1997.
- SAKAOĞLU Necdet, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak Yay., İstanbul, 1999.
- SEVİNÇ Necdet, **Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü**, Bir Harf Yay, İstanbul, 2005.
- TABERİ Ebu Cafer, **Chronique de Taberi Abu Ali Mohammad Balami**, Çev. Zotenberg, Gunod, Paris, 1867.
- TOPUZ Hıfzı, **Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi,

⁶⁷ Cumhuriyet Döneminin halkla ilişkileri konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız : Metin KAZANCI, **Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler**, 6. Bası, Turan Kitabevi, Ankara, 2006.

- İstanbul, 1996.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, TTK, Ankara, 1984.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi I-IV**, TTK, Ankara, 2003.
- WHEATCROFT.A, **Korkunç Türk**, (Çev.G.Somuncu), Aykırı TarihYay, İstanbul.2004.